

A iurisprudentia helye Enea Silvio Piccolomini munkásságában

Enea Silvio Piccolomini,¹ a későbbi II. Pius pápa (1458–1464)² jogtudományhoz fűződő kapcsolatainak és jogi műveltségének felvázolásában a szakirodalom igen érdekes képet mutat: a szerzők egy része vagy az általánosságok szintjén maradva elsiklik a téma felett,³ másik része pedig jogtudomány- és jogászellenességét domborítja ki, amit vagy a humanista skolasztikus és glosszatori kazuisztikától ide-

¹ Enea Silvio Piccolomini 1405. október 18-án született elszegényedett nemesi család gyermekeként a Siena melletti Corsignanóban. Tanulmányait Sienában és Firenzében végezte, a Baseli Zsinaton (1431–1449) Domenico Capranica és más egyházi méltóságok titkáráként tevékenykedett 1435-ig. III. Frigyes (1440–1493) *poeta laureatus*sá koronázta, s titkári állást ajánlott fel neki a Birodalmi Kancellárián, amit Enea el is fogadott. 1447-ben pappá szenteltette magát, és ettől fogva igen gyorsan haladt az egyházi ranglétrán: 1447-ben Triest, 1450-ben pedig Siena püspöke lett, 1456-ban bíborossá szentelték, III. Callixtus pápa (1455–1458) halála után 1458. augusztus 19-én pápává választották – *pontifex maximus*ként a II. Pius nevet vette fel. Pápaként legfontosabb feladatának a törökök elleni keresztes hadjárat megszervezését tekintette, ám terveit nem koronázta siker. Leromlott egészségi állapota nem engedte, hogy a lassanként gyülekező hadak élére álljon, amint azt szeretne volna: 1464. augusztus 15-én Anconában halt meg. Jelentőségében egyedülállóak *Commentarius*ai, ugyanis ez az első olyan emlékirat, amely egy pápa tollából származik. Történeti jellegű munkái (*Historia Austriacalis*, 1453/58; *Germania*, 1457; *Historia Bohemica*, 1458; *De Europa*, 1458; *De Asia*, 1461) nagy hatást gyakoroltak az újkor kibontakozó történetírására. *De Europa* című művét a kódexek általában *Gesta sub Federico III.*, illetve *De gestis sub Federico III.* címen hagyományozzák, az általunk ismert *De Europa* címet az első nyomtatott kiadásokban (Memmingen, 1490; Velence, 1501; Párizs, 1509) kapta meg. A *De Europát* Enea még bíborosként fejezte be 1458-ban, a néhol következtelen utalások és olykor előforduló szerkezeti aránytalanságok nagy valószínűséggel arra vezethetők vissza, hogy pápaként már nem volt ideje és lehetősége a kiadandó könyv precízebb megszerkesztésére. Egyéb műveit lásd W. BUCHWALD–A. HOHLWEG–O. PRINZ: *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*. München 1963. 406.

² Életéhez és munkásságához bővebben lásd G. VOIGT: *Enea Silvio del Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter I–III*. Berlin 1856–1863. (továbbiakban: VOIGT 1856–1863.); M. C. ADY: *Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini), the humanist pope*. London 1913. (továbbiakban: ADY 1913.); G. PAPPARELLI: *Enea Silvio Piccolomini. Biblioteca di cultura moderna* 481. Bari 1950; G. BÜRCK: *Selbstdarstellung und Personenbildnis bei Enea Silvio Piccolomini (Pius II.)*. In: *Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft* 56. Basel–Stuttgart 1956; R. J. MITCHELL: *The Laurels and the Tiara, Pope Pius II. 1458–1464*. London 1962; BORONKAI I.: *Aeneas Silvius Piccolomini – Pápa vagy zsinat. Válogatott levelek*. Budapest 1980; P. J. WEINING: *Aeneam suscipite, Pium recipite. Die Rezeption eines humanistischen Schriftstellers im Deutschland des 15. und 16. Jahrhunderts*. Wiesbaden 1998; NÓTÁRI T.: *Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini Európa című művéből*. *Documenta Historica* 42. Szeged 1999; NÓTÁRI T.: *A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Európa című művében*. In: *Aetas* 1999/4. 149–162; NÓTÁRI T.: *Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete*. In: *Középkortörténeti tanulmányok*. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged 2003. 103–112.

³ ADY 1913. 315. skk. L. M. VEIT: *Pensiero e vita religiosa di Enea Silvio Piccolomini prima della sua consacrazione episcopale*. In: *Analecta Gregoriana* 139. Roma 1964. XIII. skk.; H. JEDIN: *Bischöfliches Konzil oder Kirchenparlament?* In: *Vorträge der Aeneas-Silvius Stiftung an der Universität Basel II*. Basel 1963. 27. sk.

genkedő szellemi beállítottságával⁴ vagy pedig szónoki, költői, filozófusi és történetírói érdeklődésének határozottságával magyaráz.⁵ A következőkben a kiemelkedő jelentőségű humanistáról és történelemalakító pápáról nem azt kívánjuk bizonyítani, hogy jó vagy rossz jogász volt-e, vagy hogy jogász vagy jogtörténésznek nevezhető-e egyáltalában. Célunk annyi, hogy az Enea Silvio által különféle írásaiban a jogtudományról és a jogászokról-jogtudósokról tett megállapításait, megjegyzéseit bemutatva azokat értékeljük, illetve e kijelentések lehetséges motivációit megvizsgáljuk. Enea Silvio történeti és irodalmi munkásságának hatása alól az utókor nehezen vonhatta ki magát, ezért a *iurisprudentiá*val kapcsolatos gondolatai is visszhangot kelthettek a műveit olvasókban: célkitűzésünk szerint a szakirodalomban szinte klisészerűen kialakult negatív képet szeretnénk némiképp árnyalni, illetve az érem másik oldalára is (ha kideríthető, hogy van ilyen) ráirányítani a figyelmet.

Számos kortársához hasonlóan (Boccaccio, Leonardo Bruni, Maffeo Vegio) magasabb stúdiumait Enea Silvio is a jogtudomány tanulmányozásával kezdte; hogy ez apja nyomására történt-e – amint ezt a szakirodalom egy része, így többek között Voigt is állítja –, forrásokkal nem igazolható, miképpen azon megállapítás sem, hogy a jog tanulmányozásának egyetlen „hozádék” a *iurisprudentiá*val és művelőivel szembeni, olykor már-már gyűlöletbe csapó ellenszenv lett volna.⁶ Már korai írásaiban, így például a zsinat városáról, Baselryól írott két *laudatio*jában is tesz néhány megjegyzést a város jogrendjére vonatkozóan. Az első levélben, amely 1434 júliusából származik,⁷ megemlíti, hogy a baseliek inkább a szokásjog, semmint az írott jog szerint élnek, nem veszik igénybe jogtudósok segítségét, valamint a római jogot sem ismerik, ugyanakkor elszánt és elkötelezett hívei az igazságosságnak.⁸ Tekintettel arra, hogy nem tudjuk kimutatni, hogy e megállapításához valamiféle írott forrást vett volna igénybe, jó eséllyel feltételezhetjük, hogy jogi műveltsége révén vont éles

⁴ VOIGT 1856–1863. I. 17. sk.; II. 258; H. G. GENGLER: Über Aeneas Sylvius in seiner Bedeutung für die deutsche Rechtsgeschichte. Erlangen 1860. 1. skk.; A. WEISS: Aeneas Sylvius Piccolomini als Papst Pius II., sein Leben und Einfluß auf die literarische Kultur Deutschlands, mit 149 bisher unveröffentlichten Briefen. Graz 1897. 7. sk.; T. BUYKEN: Enea Silvio Piccolomini: Sein Leben und Werden bis zum Episkopat. Bonn–Köln 1931. 14.; B. WIDMER: Enea Silvio Piccolomini – Papst Pius II. Ausgewählte Texte aus seinen Schriften. Herausgegeben, übersetzt und biographisch eingeleitet. Festgabe der Historischen und Antiquarischen Gesellschaft zu Basel an der Universität bei Anlaß ihres 500jährigen Bestehens. Basel 1960. 16.; B. WIDMER: Enea Silvio Piccolomini in der sittlichen und politischen Entscheidung. In: *Baseler Beiträge zur Geschichtswissenschaft* 88. Basel 1963. 14., 60.; A. LHOTSKY: Die Wiener Artistenfakultät 1365–1497. In: *Festgabe der österreichischen Akademie der Wissenschaften zur 600-Jahr-Feier der Universität Wien*. Wien 1965. 133. skk.

⁵ G. KALLEN: Aeneas Silvius Piccolomini als Publizist in der Epistola de ortu et auctoritate imperii Romani. Köln 1939. 30. skk.

⁶ G. KISCH: Enea Silvio Piccolomini und die Jurisprudenz. Basel 1967. (továbbiakban: KISCH 1967.) 27.

⁷ Eneae Silvii de Basilea epistola. In: *Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel V*. Basel 1904. (továbbiakban: EPISTOLA) 363. skk.

⁸ EPISTOLA 372. „Vivunt sine certa lege, consuetudine magis, quam scripto iure utentes, sine iuris perito, sine notitia Romanorum legum. ... Rigidi tamen ac severi sunt amatores iustitiae.”

határvonalat a *consuetudo* és a *ius scriptum* között, valamint tette azon ellentétet kifejező kijelentést, hogy a város lakói elkötelezett hívei az igazságosságnak, annak ellenére, hogy híjával vannak a római jog ismeretének. Ebbéli tapasztalatait személyes élményeiből meríthette, nagy valószínűséggel részt vett a baseli városi tanács ülésein, és a bírósági tárgyalásokon. (E tanács tagjai leginkább kézművesek és kereskedők, tehát a jogban, kiváltképp a római jogban járatlan polgárok lehettek, hiszen egy évszázaddal később, Bonifacius Amerbach idején is, amikor a római jog általános recepciója már folyamatban volt, hasonló képet mutatott a tanács.⁹) A második, 1438 októberének végéről származó írásban¹⁰ némiképp megváltozott formában találkozhatni e kijelentéssel, mely szerint a baseliek abban a tekintetben, hogy inkább a szokásjogra, mintsem az írott jogra támaszkodnak, inkább a spártaiakhoz, mint az athéniaiakhoz hasonlítanak; valamint hozzát teszi, hogy e városban sem a jogtudósok, sem a római jog nem jutnak szerephez.¹¹ A Német Lovagrend és a Porosz Rendek Szövetsége között a császár elnökletével 1453-ban lefolytatott jogvita kapcsán, amelyben – minként erről levelei is tanúskodnak – a tényállást és jogi minősítést példás éleslátással határozta meg, azon igencsak találó kijelentést tette, miszerint *a hatalmasok közötti vitákat nem a törvények és a kánonok döntenek el, hiszen könnyű ugyan az ítéletet meghozni, felettébb nehéz azonban annak érvényt szerezni; akik a perben alulmaradnak, a háborúban győzedelmeskednek; ahol a királyok beszélnek, a törvények némák maradnak.*¹²

Nem érezhető ki a jogtudománnyal és művelőivel szembeni ellenszenv Piccolomini 1444 és 1450 között keletkezett, rövid életrajzokat tartalmazó *De viris illustribus* című művéből sem. Antonius de Rosellisnél, a kiváló páviai professzornál tanult civiljogot, a *ius civile* és a *ius pontificium* terén professzoraként a Sienában nagy tiszteletnek örvendő Petrus Pecciust említi meg, mint *extraneust* Salustius Petrusinust is hallgatta.¹³ Valószínűsíthetjük, hogy a pápa és a zsinat közötti konfliktusban a pápa pártján állást foglaló, a pápai centralizációt támogató Antonius de Rosellis *De monarchia* című művét Enea Silvio felhasználta *De ortu et autoritate Romani Imperii* című munkájának megírása során.¹⁴ Külön említést érdemel Piccolomini jogtudós tanárai és barátai közül a sienai Marianus Socinus (Mariano

⁹ G. KISCH: Bonifacius Amerbach als Rechtsgutachter. In: *Festgabe für Max Gerwig. Baseler Studien zur Rechtswissenschaft* 55. Basel 1960. 105. skk.

¹⁰ A. HARTMANN: Enea Silvio, Descriptio altera urbis Basileae (1438). In: *Concilium Basiliense* VIII. Basel 1936. (továbbiakban: HARTMANN 1936.) 187. skk

¹¹ HARTMANN 1936. 202. „*Consuetudine magis, quam lege scripta utuntur, Lacedaemoniis quam Aheniensibus similiores. Nec iurisperito, nec Romanis legibus locus.*”

¹² „*Neque enim legibus aut canonibus inter populos potentes diffiniri lites solent; facile est ferre sententiam, exequi difficillimum ... occumbentes in iudicio vincunt in bello ... mutae sunt leges, ubi loquuntur reges.*”

¹³ AENEAS SYLVIVS PICCOLOMINEUS: *De viris illustribus*. Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart I. Stuttgart 1842/43. (továbbiakban: DE VIRIS) 14., 18.

¹⁴ KISCH 1967. 35.

Sozzini), akiről a *De viris illustribus*ban valóságos dicshimnusz zeng, amely szerint mind a civil-, mind pedig az egyházjog terén kiemelkedő tudással rendelkezett, pompásan verselt, prózája elegáns volt, jól festett, ifjúkorában a sportban is kitűnt, mind az irodalomban mind a zenében felettébb jártas volt, jól kiismerte magát a geometria, az aritmetika és az asztrológia tudományában, valamint igen jó üzleti érzékkel rendelkezett, ami polgártársai között némi irigységet szült.¹⁵ Az ókor iránt lelkesedő Sozzini kelthette fel Piccolomini érdeklődését a humanista stúdiumok iránt, barátságuk hosszú éveken át fennmaradt. Jogtudományi tanulmányainak idején tehát professzorairól egyetlen rossz szót sem ejt, leírásaiban a leghalványabb kritikai hangot sem lehet kihallani. Ám nem csupán Itáliában tett szert barátokra jogász-jogtudósi körökből: Bécsben szorosabb kapcsolatot tartott fenn a Királyi Birodalmi Kancellária titkárával Eichstätt püspökével, a kitűnő jogtudósi hírnévnek örvendő Johann von Aich-hal, akinek *De Curialium Miseriis Epistola* című munkáját ajánlotta, szintén a kancellária jogászaik közül került ki további két barátja Ulrich Sonnenberger és unokaöccse; hasonlóképp ismeretséget kötött a jogtudós Hartung Kappel császári titkárral. Anélkül, hogy a neveket tovább kellene sorolnunk, megállapíthatjuk, hogy a forrásokban nem találunk e személyekre, illetve jogászai tevékenységükre vonatkozó degradáló, ellenséges utalást.¹⁶

Azzal, hogy 1442. július 27-én Frankfurtban III. Frigyes *poeta laureatus*sá koronázta Enea Silvót, lehetőség nyílt számára, hogy a bécsi egyetemen előadást tartson. Az első előadásra az új tanév kezdetén, az egyetem hallgatói előtt került sor, amely nem más, mint az *artes liberales laudatio*ja, amelyben a – cicerói fordulattal élve¹⁷ – *sapientiae iuris commendatio* is helyet kapott. Ami a jogtudomány kiemelését indokolhatta, nagy valószínűséggel a helyszín lehetővé tette: az elsősorban kánonjoggal foglalkozó bécsi jogi fakultás auditoriuma.¹⁸ Noha feladata a *sapientia iuris* dicsérete volt, természetesen saját érdeklődési körét sem hagyta figyelmen kívül, így összehasonlítás keretében az *artes* és a *iura* hasznosságát, a belőlük szerezhető örömet és dicsőséget vizsgálta, s hogy *laudatio*ja az egyetem, az *universitas* által művelt egyéb területeket se hagyja érintetlenül, a *medicina* és a *teológia* térszínére is kitérőt tett. Tekintsük át ezen *oration*nak az igazságosságra és a jogra – maga a jogtudomány nem kerül behatóbban vizsgálatra – vonatkozó kijelentéseit. Megállapításai ugyan némiképp felszínesnek mondhatók, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Enea Silvót nem tekinthetjük – amint ő maga sem tekintette – jogtudósnak. A jog, a törvények és az igazságosság dicsérete leginkább kultúraalkotó, az embereket közösséggé formáló funkciójuk méltatásában nyilvánul meg.¹⁹ A jog méltatására a

¹⁵ DE VIRIS 18.

¹⁶ KISCH 1967. 40.

¹⁷ CICERO: De oratore 2. 144.

¹⁸ KISCH 1967. 56. sk.

¹⁹ „... Nulla mihi alia videtur ratio hoc effecisse, quam ipsa vis iustitiae aut nostri iuris timor quidam vel reverentia. Quae enim alia virtus vel quae artes quivissent homines locis silvestribus dissipatos vitamque ferarum agentes conducere unum in locum et eos imbuere, ut hiis, qui in virtute et

medicina után és a teológia előtt kerül sor, ám mindkettőnél nagyobb terjedelemben; hangsúlyozza, hogy szónoki tehetségét, mi több, az emberi nyelv lehetőségét meghaladná a civil- és a kánonjog jelentőségének és méltóságának kifejtése. Isten a bölcsesség és a vallás iránti vágyat már eredetileg beoltotta az emberi természetbe, az előbbihez a civil-, az utóbbihoz a kánonjogon át vezet az út. A közösségek, nemzetek és országok rendjét a jog tartja fenn, miként a jog tartja féken az elvetemülteket, és erősíti erényükben a kiválóakat. E beszéd alapján leszögezhetjük, hogy Piccolomini nem tagadja meg az elismerést a jogtól, sőt igen magasztos hangon szól róla – még akkor is, ha e hangvétel nem csupán a tárgynak, hanem az alkalomnak is szól.

A második bécsi előadásban magát a jog, illetve az igazságosság fogalmát kevésbé érinti; ami itt terítékre kerül, és kivívja Enea Silvio kritikáját: a jog technikai művelése. Az ún. *quodlibet-disputatio* megtartására feltehetően 1445. november 25-én, Szent Katalin, a bölcsészeti fakultás védőszentjének ünnepén, az egyetem aulájában a király, III. Frigyes, Zsigmond herceg, valamint számos báró és nemes jelenlétében került sor. *Disputatiójában* Piccolomini először a bölcsesség és a költészet isteni adomány-jellegére és fontosságára mutat rá – számunkra ennél azonban jóval érdekesebb, hogy miként nyilatkozik Enea Silvio ehelyütt a jogtudományról. Érvelése szerint az erény nem más, mint az élet kiegyensúlyozottsága (*aequalitas*), ami összhangban áll az értelemmel; Seneca szerint az erény az embereket boldoggá teszi, ebből következik, hogy a bölcsesség mint erény szintén boldogsághoz vezet. A jog ismerete és a morálfilozófia azonban nem bír ilyen hatással, következésképpen egyik sem erény; ha pedig nem erények, úgy nem tartoznak a bölcsesség tartományába, amiről pedig már korábban leszögezte, hogy erény – az ezzel foglalkozókat tehát nem tekinti bölcsnek. Ezen érvelését – meglehetősen általánosan – azzal támasztja alá, hogy sem a civil-, sem a kánonjog nem mentes az (ön)ellentmondásoktól, s gyakorta a *dura lex, sed lex* elve alapján a méltányossággal ellentétes döntések alapjául szolgál. A jogászokat tehát egy szintre helyezi a morálfilozófusokkal, azonban nem intéz külön invektívát ellenük. A világi és egyházi joggal szemben felhozott kifogásai éppen általánosságuk miatt helytállóak ugyan, ám meglehetősen közhelyszerűek.²⁰

Több szöveghelyen találhatunk ugyanakkor erősen kritikai, adott esetben elenséges hangvételben megfogalmazott kijelentéseket, kirohanásokat a *iurisprudentia* és művelői ellen a Piccolomini-életműben. Megállapítható ugyanakkor, hogy jogi tanulmányaitól nem a *iurisprudentia* iránti gyűlölet térítette el – hiszen láthatuk, hogy jogászprofesszorairól és jogi tanulmányairól harag és keserűség nélkül írt *De viris illustribus* című munkájában. A jogi stúdiumok feladásának belső oka az *artes liberales* iránti kiemelkedő tehetsége lehetett, amelynek kibontakoztatása egész embert igényelt; ugyanakkor nem feledkezhettünk meg egy igencsak lényeges,

sapientia praestarent, oboedire atque temperare mallent, quam passim ferarum et ita vitam trahere, ni ratio ipsa et sapientia iuri consentanea eos a consuetudine revocasset et ad cultum quendam normamque vivendi incendere potuisset....” Idézi KISCH 1967. 62.

²⁰ KISCH 1967. 50. skk.

kényszerítő erejű külső körülményekről sem: sienai jogi tanulmányai idején tört ki a háború Siena és Firenze között, ami szülővárosának elhagyására és ottani tevékenységének felfüggesztésére készítette.²¹ Innen Baselbe ment, ahol a bíboros és fermói püspök, Domenico Capranica titkár állást ajánlott neki, amit Enea Silvio szívesen fogadott el. A belső indíttatás, az *artes* iránti elhivatottság mellé kényszerként társult tehát a jogi stúdium városából történt menekülés és kedvező körülményként a bíboros által felajánlott állás mint karrierlehetőség.

A jogtudomány elleni legélesebb hangú invektívája a Wilhelm von Steinhof 1444-ben írott levél, amelynek alapvető tárgya a *studia litterarum ac humanitatis* dicshimnusza. Ebben elismeri ugyan a törvények hasznosságát, hiszen kordában tartják az embereket, és mivel nem mindenki válhatik filozófussá, hogy a jót önmagáért tegye, így törvények által kellett korlátokat szabni az emberi természetnek. Ám a törvények ismerete önmagában senkit sem visz a tökéletesség útjára, hiszen e rendelkezések nem szabályozhatják az élet minden lehetséges eseményét. Az uralkodó ezért egyúttal *moderator legis* is, szükség esetén enyhíti a törvények szigorát, vagy szigorúbban értelmezi azokat – természetesen e képességnek csak azon uralkodó lehet birtokában, aki megfelelő filozófiai műveltséggel rendelkezik. Az átlagos jogász, a vitriolosan *monarcha iuris*nak titulált kétlábú csacsi (*bipes asellus*) azonban csak a pozitív, tételes szabályokat ismeri el jognak, vagyis a törvény betűjét isteni *oraculum*nak tekinti, s még az uralkodó tetteit is kicsinyesen felülbírálja, noha tudnia kellene, hogy az uralkodó a méltányosság, az *aequitas* alapján korrigálhatja az írott jogot. Ezt az *aequitast* nem képesek a korszak aranyat hajszoló, balga (*stulti atque dementes*) jogásza megérteni és alkalmazni, s ahelyett hogy a régi korok nagy jogtudósainak nyomdokain haladva, akik tudásukat a filozófiából és az ékesszólásból merítették, vak engedelmességgel követik a kommentátorokat (posztglosszátorokat).²² Piccolomini e kijelentése jól illik azon cicerói gondolatmenetbe, amelyet a

²¹ Aeneae Sylvii Piccolominei Opera. Basel 1551. 759. „*Nam quamvis annos VI et XX natus, cum darem iuri civili operam, exorto bello patriam et studium coactus sum relinquere, accessi tamen grande illud Basiliense Concilium invenique gratiam in oculis patrum, scriba in synodo fui ...*”

²² „... *Sunt enim utiles, quae constringunt hominum vitias; et quia non potest quilibet esse philosophus, ut quid vitandum, quid sequendum sit, agnoscat, editae leges sunt et ante hominum oculos positae, tanquam cancelli quidam, ultra quos transgredi nullus audeat. Legibus tamen nemo perfectus fiet, nisi philosophiae studiis incubuerit, quia non possunt omnem casum complecti leges. Ideo princeps moderator est legis, epicleian habet, ut duram mollificet, laxam vero sanctionem restringat, quod nunquam recte princeps ageret, nisi magistram vitae expultricemque vitiorum secutus fuerit philosophiam. Sed hic noster monarcha (scil. iuris) vel bipes asellus potius, inflatus opinione sui, civilem scientiam omnibus praefert, matrem filiae postponit et fluminibus mare. Is est ex illis caecis et obtusis hominibus, qui postquam leges quatuor aut decem memoriae commendarunt, iam non amplius homines, sed deos se putant legesque divina censent oracula... legis vigorem dicunt habere, quidquid principi placuit. ... Quod si non iuri scripto Caesar nonnunquam obtemperat, satis est, quia sequitur aequitatem apud philosophos late descriptam, quam nulli iuristae discernere possunt, nisi ad fontem veniant, ubi leges scaturiunt, imitanturque peritissimos illos iuroconsultos, quorum scripta et philosophiam et oratoriam redolent. ...*” Idézi KISCH 1967. 113. skk.

*De legibus*ban kifejti, nevezetesen hogy a jogtudomány forrása nem a tizenkéttáblás törvény és a *praetori edictum*, hanem maga a filozófia.²³

A jogtudomány magasabb fokára való eljutás alapfeltételének tehát Ciceróhoz hasonlóan Piccolomini is a filozófiában szerzett jártasságot tekinti. Az uralkodó törvények felett álló státusát viszont közvetve vagy közvetlenül római jogi forrásokból meríthette Enea Silvio, hiszen minden bizonnyal ismerte az Ulpianustól származó „*Quod principi placuit, legis habet vigorem*”²⁴ elvet. (Érdemes rövid pillantást vetni arra is, hogy az *aequitas* és a *ius strictum*, illetve *ius scriptum* közötti ellentét milyen előzményekre tekint vissza, amelyekre Piccolomini is bátran alapozhatta érvelését.²⁵ Celsus híressé vált *ius est ars boni et aequi* kijelentése – Ulpianus közvetítésével – a iustinianusi *Digesta* nyitó gondolataként szerepel. Ulpianus *expressis verbis* felhívja a *magistratusok* figyelmét a jogtalan eljárás tilalmára;²⁶ ami pedig a bírakat illeti, különösen azon esetekben, amelyekben nagyobb jelentőséggel bír a személyes mérlegelésük, mindenképpen szem előtt kell tartaniuk az *aequitast*.²⁷ A joganyag szavainak pusztá memorizálása nem azonos a jog valós ismeretével, amint ezt Celsus is hangsúlyozza,²⁸ és erősen kárhoztatja azon jogászokat,²⁹ akik az adott esetet nem a törvény egésze alapján akarják megoldani, és *responsumaik* indoklása-ként is csak egy, abból önkényesen kiragadott részt hoznak fel.³⁰ Az *aequitas* mint a jogszolgáltatásban is szerepet játszó etikai norma gyakorta a *ius* említésével egységben – és nem csupán annak kiegészítőjeként³¹ – kap szerepet;³² tehát nem a méltányosság azon fajtájaként jelenik meg, amely a bírónak lehetőséget adna a tételes joggal ellentétes döntés meghozatalára, hiszen ezáltal az ítélet könnyen igazságtalanná válna,³³ vagyis a céljával épp ellentétes eredményt hozna.³⁴)

Ezen, a korábbi és későbbi korok humanistáinak invektíváihoz képest viszonylag visszafogott kritikánál jóval ízléstelenebb és stílustalanabb a kiváló jog-

²³ CICERO: *De legibus* 1. 17. „*Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas.*”

²⁴ ULP. DIGESTA 1., 4., 1 pr.

²⁵ FÖLDI A. – HAMZA G.: A római jog története és intézményei. Budapest 2006¹¹. 72. skk.; G. KISCH: *Summum ius summa iniuria*. In: *Aequitas und bona fides. Festgabe Simonius*. Basel 1955. 111. skk.; G. CIULEI: *Les rapports de l'équité avec le droit et la justice dans l'oeuvre de Cicéron*. In: *Revue historique de droit français et étranger* 1968. 640. skk.

²⁶ ULP. DIGESTA 47., 10., 32.

²⁷ TRYPH. DIGESTA 16., 3., 31 pr.

²⁸ CELS. DIGESTA 1., 3., 17. „*Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.*”

²⁹ CELS. DIGESTA 1., 3., 24.

³⁰ A. POLAČEK: *Ius est ars aequi et boni*. In: *Studi in onore di A. Biscardi* II. Milano 1982. 27. sk.

³¹ F. SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar 1961. 90; CICERO: *De oratore* 1., 86. 173.

³² F. PRINGSHEIM: *Ius aequum und ius strictum*. In: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 42. 1921. 643. skk.

³³ CICERO: *Philippicae* 5., 20.

³⁴ A. BÜRGE: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*. Zürich 1974. 52.

tudós, a Baselben fiatalon a pestisnek áldozatul esett Ludovicus Pontanus (Romanus) (1409–1439) rövid életrajzában tett kirohanás. Elismeréssel adózik ugyan Ludovicus Pontanus hírnevének és emlékezőtehetségének, ám hozzáteszi, hogy a jogtudomány területén tanúsított kiválóság inkább az emlékezőképességnek, mintsem a tehetségnek köszönhető – így tehát az ostoba (*stultus*) is jogtudóssá (*iuris peritus*) válhat.³⁵ Kérdésként merül fel, hogy miért ragadtatta magát Piccolomini éppen barátja, Ludovicus Pontanus kapcsán e kijelentésre, és éppen röviddel annak halála után írott nekrológ-szerű életrajzában, hiszen egyéb, e kiváló jogtudósra vonatkozó megnyilvánulásaiban nyoma sincsen effajta ellenérzésnek vagy megvetésnek, mi több, ő maga méltató sírfeliratot is írt róla. Ha elfogadjuk, hogy e goromba sorok valóban Enea Silviótól származnak – a *De viris illustribus* kézirati hagyománya némiképp bizonytalan –, úgy (jobb híján) csupán azon irigységgel magyarázhatjuk, amely Piccolominit eltölthette, hogy Pontanus az ő számára áttekinthetetlen és óriási mennyiségű anyagot, adathalmazt briliánsan alkalmazott.³⁶

Nem érdektelen azon kérdés sem, hogy a jogtudományt és művelőit elmarasztaló írásaiban, amelyek céljukat tekintve a *studia humanitatis* és az *artes* felmagasztalást szolgálták, miért éppen a *iurisprudentiá*t választotta összehasonlítási alappul – hiszen láthattuk, hogy sem Baselben, sem Bécsben nem volt rossz a viszonya a környezetében élő jogászokkal, továbbá hogy számos esetben elismeri a jogrendszer hasznos, kultúraformáló és társadalomalkotó szerepét –, hogy a költészetet és a *litterae humanitatis* hagyja felette fölényes győzelmet aratni. Személyes motívumok helyett érdemesebb a kor irodalmi divatjához történő alkalmazkodás vágyában keresni az invektívák mozgatórugóit. Már Petrarca, Boccaccio és Poggio Bracciolini is határozottan felvette a harcot – nem általában a jogtudomány, hanem a korukban művelt – jogtudomány és jogászok ellen, ami a magát az antik hagyomány valódi örökösének tekintő humanizmus küzdelmének egyik csatamezeje lehetett a skolasztika, az averroizmus, a posztglosszátor-iskola ellen. E küzdelmet folytatta a XIV. századi itáliai humanizmus egyik legkiemelkedőbb alakja, Laurentius Valla (1407–1457) is. Támadásának fő célpontjául a római jog középkori, a posztglosszátor-komentátor iskola gyakorlat-orientált, a magasabb jogfilozófiától egyre inkább eltávolodó, a római jogot egyre inkább a mindennapok szolgálatába állító interpretációja, illetve e módszer vezető képviselője Bartolus és tanítványa, Baldus szolgált. Valla *Contra Bartoli libellum, cui titulus „De insigniis et armis” epistola* címet viselő írásában azon (feltehetően fiktív) dialógusra reagál, amelyben egy (gúnyosan *monarcha iuris*nek nevezett) jogász Bartolus *De insigniis et armis* című munkáját az ostoba locogónak titulált Cicero összes művei fölé helyezi. Valla a libákként és kétlábú szamarakként aposztrofált korabeli átlag-jogászokat azzal vádolja, hogy meggyaláz-

³⁵ AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINEUS: *De viris illustribus* 6. „Magnum huius nomen propter peritiam iuris utriusque fuit; nam scientia haec memoria magis quam ingenio constat, ex quo fit, ut stultus etiam possit esse iuris peritus.”

³⁶ KISCH 1967. 80. sk.

zák a civiljogot, ahelyett, hogy a valóban példaképnek tekinthető és tekintendő jogtudósok, Sulpicius Rufus, Scaevola, Paulus és Ulpianus nyomdokain járnának. A jogászok eltévelyedésének oka pedig nem más, mint az alávaló Iustinianus és műve. Valla invektívája kétlábú szamarak ellen Enea Silvio számára igen nagy valószínűséggel forrásként szolgálhatott saját íásaiban. Ez mutatja a *monarcha iuris* és az *asellus bipes* fordulatok használata, a meg nem nevezett jogással folytatott – nagy valószínűséggel fiktív – vita, valamint célpontjaik, a kommentátorok, Cinus, Bartolus és Baldus, a követendő példaképek, Servius Sulpicius, Scaevola, Paulus és Ulpianus felsorolása, valamint a galád Iustinianus megemléítése.³⁷

Összefoglalásként a következőket emelhetjük ki. Piccolominit jogi tanulmányai képessé tették arra, hogy átlássa a baseli és bécsi joggyakorlat minőségét, és méltán hiányolja az általa nagyra értékelt római jog alkalmazását. Személyes kapcsolatainak korának jogásaival mindvégig szívélyesnek, olykor barátinak nevezhetők, saját jogi tanulmányaira – amelyeket saját érdeklődésének iránya mellett az őt Siena elhagyására kényszerítő háború miatt adott fel – és professzoraira történő emlékezései semmiképpen sem keserű vagy csalódott hangvételűek, mi több, nagy elismeréssel nyilatkozik a *iurisprudentia* e művelőiről és tanáiról. A jog és az igazságosság alapjai ellen nem intéz támadást, sokkal inkább elismeri a jogrendszer társadalomformáló, az embereket közösségbe tömörítő erejének hasznosságát. Kritikája a joggyakorlati művelői, a kor joggyakorlatának visszasságai ellen irányul – ebben példának tekinthette Cicero *Pro Murenájának studiorum atque artium contentio* néven nyilvántartott, a szónoki és a katonai erényeket a jogászi hivatással az előbbiek javára kontrasztáló szellemes passzusait,³⁸ valamint kétségkívül nagy hatást gyakorolt rá a kiváló humanista, Lorenzo Valla *Antibartolusa*.

³⁷ Valla munkájának Piccolominihez kerülésének történetéről bővebben lásd KISCH 1967. 96. skk.

³⁸ Ehhez bővebben lásd NÓTÁRI T.: *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30). In: *Aetas* 14. 1999/1–2. 224. skk.; NÓTÁRI T.: Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena 26. In: *Jogtudományi Közlöny* 56. 2001. 12. 470. skk.; NÓTÁRI T.: Jog, vallás és retorika. *Studia Mureniana*. Szeged 2006.